

УДК 159.922:615.851-057.874]:159.98:616.8

DOI <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.3.2.27>

І. М. ГРИЦЮК

*кандидатка психологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри практичної та клінічної психології,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк, Україна
Електронна пошта: hrytsiuk_ira@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-7782-4038>*

С. О. МІЛЩУК

*викладач кафедри теорії та методики дошкільної освіти,
Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради,
м. Луцьк, Україна
Електронна пошта: 1011svetlanamil@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9997-1776>*

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ КОМПЛЕКСНОЇ НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНОЇ КОРЕКЦІЇ У ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Сучасний етап розвитку психології характеризується інтенсивним включенням психологічних знань у практику. Знання фахівців, які супроводжуються розумінням функціонування мозкових структур, повинні доповнити та реалізувати комплексний підхід для допомоги дітям у школі. Встановлено, що вищі психічні функції можуть порушуватися на різних рівнях, зокрема відносно елементарних, які можуть бути компенсовані достатньо швидко й ефективно, та порушення вищих форм організації психічних процесів вимагають комплексної та складної нейропсихологічної корекції. У статті ми розглядаємо ті проблеми з, якими доводиться мати справу сучасним психологам і педагогам, адже спостерігається невтішна тенденція збільшення кількості дітей, котрі мають психологічні проблеми, пов'язані з діяльністю їх мозку. Сучасна наука володіє знаннями щодо сенсорних і моторних зон мозку, однак вони сягають лише незначну частину кори головного мозку. Майже дві третини мозку є «німими», але саме ураження цих ділянок призводить до складних дефектів, що можуть проявлятися у вигляді порушення мови, сприймання, пам'яті, мислення тощо. Методи нейропсихологічного дослідження повинні широко впроваджуватися на всіх рівнях, зокрема й у навчальному просторі. Це пов'язано з високим рівнем ефективності нейропсихологічного підходу як у діагностиці, так і у комплексній корекції тих чи інших порушень психічного розвитку. Дитяча нейропсихологія останніми роками розвивається досить інтенсивно. Якщо раніше говорилося про невідворотність певних порушень вищих психічних функцій, то сучасні науковці визначають, що це не так. Відновлення порушених психічних функцій можливе шляхом перебудовування функціональних систем, на яких вони базуються, шляхом заміни порушених ланок на ті, що збережені, а також засобами комплексної психокорекції тощо.

Ключові слова: комплексна корекція, когнітивні методи, рухові методи, мозок, вищі психічні функції, нейропсихологія, психофізіологія.

Постановка проблеми. Велика кількість дослідників у галузі психофізіології, нейропсихології, педагогіки зазначають, що зростає кількість дітей, які мають відхилення у психічному розвитку. Така невтішна тенденція спостерігається у навчальному просторі, причому на усіх його рівнях. Навіть не маючи грубих клінічних патологій, такі діти відчують труднощі у навчанні або ж не можуть навчатися взагалі, їм важко сприймати матеріал, аналізувати почуте, запам'ятовувати та відтворювати, довго зосереджуватися тощо.

У зв'язку із цим зростає кількість корекційних класів, реабілітаційних центрів, спеціалізованих шкіл. Зростає потреба у кваліфікованих психологах, корекційних педагогах. Традиційні, загальноприйняті методи часто не дозволяють отримати бажаний результат, не вдається ефективно впливати на той чи інший дефіцит у розвитку дитини. Для нейрофізіологів очевидним є той факт, що у сучасній дитячій популяції актуалізуються дизонтогенетичні механізми, які формують якісно нові варіанти індивідуальних відмінностей і норми реакцій [Семенович 2018 : 4].

Поширюються дедалі нові патогенетичні симптоми, які відхиляють розвиток і призводять до психологічної дезадаптації, тому науково обґрунтований підхід, урахування особливостей функціонування мозку та його формування за сучасних умов, індивідуальний підхід дадуть змогу подолати труднощі [Семенович 2018 : 4].

Методи корекції дітей із відхиленнями у психічному розвитку поділяють на два основні напрямки : власне когнітивні методи, орієнтовані на подолання труднощів у навчанні та формування певних психічних функцій, і методи рухової корекції, що зарекомендували себе як ефективний інструмент подолання психологічних проблем.

Мета поведінкових, когнітивних методів корекції полягає у навчанні конструктивних форм поведінки, передбачає певну рефлексивну діяльність учня, актуалізацію динаміки психічних виявів особистості. За допомогою когнітивних методів можливо актуалізувати розумові можливості учнів, їх когнітивний потенціал.

Дитяче мислення не є зрілим, воно не здатне до абстрактних узагальнень, систематизації отриманої інформації, тому психокорекція щодо дитини за потреби застосовується у поєднанні із педагогічним процесом. Виховний процес пов'язаний із впливом на суб'єкта, психокорекція передбачає взаємодію із суб'єктом і рівність позицій. Феномен психокорекції пов'язаний із поняттям розвитку [Яценко 2006 : 6].

Умовно виокремлюють такі етапи корекційного процесу, побудованого на когнітивній моделі: формування адекватного ставлення до того чи іншого симптому з боку учня та його значимого оточення; аналіз проблем, які сприяють негативним переживанням. Когнітивно орієнтовані прийоми, такі як самоспостереження, самоаналіз, усвідомлення своїх думок, аналіз структури мови часто використовують у психокорекційній практиці.

Методи рухової корекції також відіграють свою роль у психічному розвитку дітей різного віку. Прихильники рухової та тілесної психотерапії дотримуються думки, що організм людини, її тіло реагують на будь-яку стресову ситуацію. Психологічні переживання завжди тісно пов'язані із соматичними процесами. Виникнення та розв'язання психологічних про-

блем супроводжуються зазвичай тілесними проявами. Метою рухових корекційних методів є зменшення бар'єру між психічним і фізичним, розширення сфери усвідомлення учнями своїх відчуттів, а також навчання реалістичного розв'язання внутрішніх психологічних проблем за допомогою тілесних і дихальних вправ [Кузікова 2012 : 3].

Використовуючи сучасну поглиблену нейропсихологічну діагностику, можна вибудувати своєчасну індивідуальну програму, котра поєднуватиме як когнітивні, так і рухові методи психокорекції, для комфортного навчання дитини. Вміле використання діагностичної програми, а саме спеціальних нейропроб, допомагає виявити індивідуальні здібності учня. На основі знань про слабкі та сильні сторони дитини можливо скласти індивідуальну програму корекції, щоб допомогти їй розвиватися більш гармонійно.

У процесі нейропсихологічного супроводу у дитини буде збагачуватися особистий досвід. З опорою на провідні сторони психіки, будуть розвиватися й індивідуальні можливості. У нейропсихології насамперед ураховуються особисті й емоційні особливості дитини, ситуація у родині та інші чинники, що впливають на формування дитячих психічних функцій.

Основою нейропсихологічного супроводу є життя дитини у будь-яких проявах, а також стимуляція її до самовиховання, самонавчання, саморозвитку. Батьки повинні розуміти, що у дитини є потреба свободи та вільної діяльності, тому мета – дозволити їй займатися улюбленою справою, піти власним унікальним шляхом і реалізувати свої природні здібності. Нейропсихологічний супровід розвитку направлено на те, щоб допомогти мозку дитини працювати на інтегрування розвитку ресурсів і мотивувати її до певної дії. І головне, дитина набуває такі навички у запропонованих фахівцем-психологом іграх [8].

Аналіз попередніх досліджень. Нейропсихологія дитячого віку сформувалася в 70-і роки ХХ століття з ініціативи А. Р. Лурії. Нині ця лінія розвитку дитячої нейропсихології та її впровадження у навчальну систему, намічена А. Р. Лурією та його ученицею Л. С. Цветковою, активно розвивається. Діагностична цінність і прогностична сила нейропсихологіч-

ного методу у дослідженні дітей, котрі мають затримку психічного розвитку, переконливо показана у роботі нейропсихологів переважно лур'євської школи, таких як Е. Г. Сімерніцька, А. В. Семеновіч, С. С. Умрихін, А. А. Циганок, Ю. В. Мікадзе, Н. К. Корсакова, Т. В. Ахутіна, Н. М. Пілаєва, Є. Ю. Балашова, Б. А. Архіпов, Л. С. Цветкова та ін.

Вчені показали, що для дітей до 10-річного віку, на відміну від дорослих, надзвичайно значущими є ураження правої півкулі мозку: вони призводять до порушення тих вищих психічних функцій, у тому числі й мовлення, які у дорослих порушуються здебільшого внаслідок ураження лівої півкулі. На підставі цього був зроблений висновок, що у дітей мозкова організація вищих психічних функцій інша, ніж у дорослих. Принципове значення має те, що вищі психічні функції та їх мозкова організація змінюються з віком. Це, з одного боку, ускладнює діагностику порушень, а з іншого – забезпечує у дитячому віці високий компенсаторний потенціал. Нейропсихологічні дослідження дітей виявляють хронологічну (тимчасову) послідовність дозрівання вищих психічних функцій [Кротенко, Оробей 2014 : 2].

Ця тема розглядалася та постійно розвивається сучасними нейрофізіологами, психологами та педагогами, зокрема О. Ю. Балашовою, а також у роботах Н. В. Звереві, М. М. Семаго, Н. Я. Семаго, Г. В. Семеновіч, А. Л. Сиротюк, В. В. Тарасун, О. Д. Хомської, питання розвитку мозкових функцій розробляється Л. С. Цветковою та ін.

Нейропсихологія і як одна із наук про мозок, і як психологічна дисципліна є насамперед фундаментальною наукою, тож пріоритетний інтерес новітньої педагогіки, особливо корекційної (спеціальної) педагогіки та психолого-педагогічної реабілітології, до неї зумовлений саме тим, що нейропсихологія може дати відповіді на багато питань щодо закономірностей психомоторного, когнітивного й емоційного розвитку дитини. Вона також покликана надати фундаментальне наукове обґрунтування багатьом методикам і підходам, що інтуїтивно й емпірично використовувалися у педагогічній і реабілітаційній практиці.

Суттєвою рисою «постлур'ївської» нейропсихології, особливо експериментальної, є детальна розробка відновлювальних методик

за її «реабілітаційним» напрямом. У площині дитячої нейропсихології це відобразилося на створенні методик корекційно-реабілітаційного типу, одним із яскравих прикладів яких є створення «методу заміщуючого онтогенезу» [Семеновіч 2018 : 4]. Теорія цього методу не тільки дала нейропсихологічне наукове обґрунтування для добре відомих у дефектології методик корекції розвитку дітей, а й дала поштовх до створення нових оригінальних підходів у цій сфері роботи з дітьми, які мають труднощі у навчанні.

Отже, одним із актуальних питань є системний підхід до абілітації та корекції психічного розвитку дитини, у якому когнітивні та рухові методи повинні бути використані у деякому ієрархічному комплексі з урахуванням їх взаємодоповнюючого впливу. Відомо, що для дітей із сенсорними, мовними, інтелектуальними відхиленнями та затримкою психічного розвитку одним із характерних порушень є зниження мнемічної діяльності, причому страждають здатність як фіксації, так і відтворення, однак ступінь порушень пам'яті не завжди точно відповідає рівню психічного розвитку. Показано, наприклад, що у розумово відсталих дітей різко затримується перехід до вольового, осмисленого запам'ятовування. Недорозвинення вищих форм пам'яті у розумово відсталих Л. С. Виготський розглядав як вторинний дефект, зумовлений утрудненням засвоєння соціального досвіду внаслідок біологічної недостатності мозку. Тому психологам, педагогам і батькам необхідно цілеспрямовано та планомірно розвивати дитину із затримкою психічного розвитку у дошкільному віці з урахуванням онтогенетичного розвитку вищих психічних функцій [Кротенко, Оробей 2014 : 2]

Також важливо застосовувати методи заміщуючого онтогенезу, звертаючи особливу увагу на частину, максимально орієнтовану на корекцію функціональної спеціалізації правої та лівої півкулі, зокрема їх задніх відділів і їх взаємодії. Цей метод важливий і значимий, оскільки його застосовують, активно включають у процес психолого-педагогічного супроводу вибірково, залежно від того, який дефіцит чи вихідний синдром має дитина.

На початку курсу максимальну увагу приділяють формуванню міжпівкульних

і підкірково-кіркових взаємодій на базовому, субкортикальному рівні (з допомогою сенсорних синергічних і реципрокних інтеграцій). Надалі можна починати застосовувати інші спеціальні когнітивні процедури більш високого порядку, які мають на меті вплив на психічні функції, що утворюються в онтогенезі над сенсорним фундаментом. Це і соматогнозис, і тактильний, зоровий, слуховий гнозис, моторна та мовна кінетика, пам'ять, просторові уявлення та мова [Грицюк 2021 : 1].

Необхідно наголосити на тому, що розвиток дитини відбувається та прекрасно формується у різних видах ігрової діяльності. Будь-які спільні, особливо рухливі ігри ефективно забезпечать розвиток. Актуальними будуть заняття гімнастикою, ритміка, танці, музика, велосипед чи теніс. Можна захопити дитину до малювання нескладних орнаментів із мотивами, які в ньому повторюються. Поступово підвести дитину до рівня, коли вона зможе виконувати завдання не фрагментарно, а плавно, використовуючи творчий підхід, креативність, зберігаючи рухову мелодику, адже гармонізація рухів, рухова мелодія, точність, спритність є запорукою подальших досягнень учнів [Hrytsiuk 2018 : 7].

Сьогодні виокремлюють велику кількість типів дітей із розладами (слуху, зору, функцій опорно-рухового апарату, мовлення, емоційно-вольової сфери тощо). Та саме школа є тим індикатором, які проявляє усі проблеми в інтелектуальному розвитку дитини, оскільки проявляється очевидна проблема: дитина не може оволодіти навчальною програмою, однак необхідно розуміти, що актуальною стає деформація особистості учня, поява психоневрологічних патологій, швидка втрата інтересу до процесу

навчання. Багатьох проблем насправді можна уникнути. Для цього необхідно проводити діагностику (у 2–4 роки), щоб була можливість виявити усі відхилення у розвитку дитини та на основі отриманих даних, за допомогою засобів індивідуальної та групової корекції, профілактичних заходів сприяти би гармонійному розвитку та вирівнюванню окремих сторін психічного розвитку.

Висновки. Мозок як субстрат психічних процесів організований за системним принципами, такими як: проєкційний, асоціативний, регуляторний та ін. Одним із базових положень нейропсихології є те, що з певними мозковими структурами слід співвідносити не всю вищу психічну функцію як єдине ціле, а її окремі ланки (параметри, аспекти, фактори), реалізація яких здійснюється за допомогою відповідних нейрофізіологічних процесів. Загальні та локальні нейрофізіологічні процеси (закономірності роботи відповідних комплексів нейронів) «відповідальні» за різні аспекти психічних функцій і різні форми їх порушень у разі локальних уражень мозку. Саме вони і є конкретними мозковими механізмами вищих психічних функцій. Ці та інші положення увійшли у сформульовану О. Р. Лурією «теорію системної динамічної локалізації (мозковий організація) вищих психічних функцій людини» [Шевцов, Ільїна 2015]. Тому для нас, як для фахівців психологів, так і для педагогів, важливо звертати увагу на особливості розвитку сучасних дітей, враховувати стадійність розвитку вищих психічних функцій, реалізовувати нові методи навчання та виховання, застосовувати комплексний нейрофізіологічний підхід до корекцій порушень різної нозології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грицюк І. М. Психофізіологія : навчальний посібник. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. 322 с.
2. Кротенко В. І., Оробей М. О. Значення нейропсихологічних аспектів у розвитку дітей із затримкою психічного розвитку. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. «Корекційна педагогіка та спеціальна психологія»*. 2014. С. 302–307.
3. Кузікова С. Б. Основи психокорекції : навчальний посібник. Київ, «Академвидав», 2012. 320 с.
4. Семенович А. В. Нейропсихологическая коррекция в детском возрасте. Метод замещающего онтогенеза : учебное пособие. Москва : Генезис, 2018. 474 с.
5. Шевцов А. Г., Ільїна О. В. Нейропсихологічний підхід у корекції розвитку дітей з психофізичними порушеннями. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. «Корекційна педагогіка та спеціальна психологія»*. 2015. С. 347–360.
6. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: теорія і практика : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 2006. 382 с.

7. The influence of moderate physical activities on the psychophysical state of children with minimal brain dysfunctions / I. Hrytsiuk M. Mushkevych, V. Koshyrets, Kh. Hovorost, T. Duchiminska, L. Mahdysiuk, O. Fenyna. *Journal of Physical Education and Sport*. 2018. Vol. 18. P. 1912–1918.

8. Нейропсихологічний супровід розвитку. *Медицинський центр ОСОБЛИВИЙ*. URL: <https://osoblyvi.com.ua/ua/helpful-info/110-napriam-rozvytok/1034-neiropsykhologichnyi-suprovid-rozvytku>.

REFERENCES

1. Hrytsiuk I. M. (2021) *Psykhofiziologhiia: navch.posib. [dlia studentiv vyshch.navch.zakl.] [Psychophysiology]*. Lutsk : Vezha-Druk. (in Ukrainian)

2. Krotenko V. I., Orobei M. O. (2014) *Znachennia neiropsykhologichnykh aspektiv u rozvytku ditei iz zatrymkoiu psykhichnoho rozvytku [The importance of neuropsychological aspects in the development of children with mental retardation]*. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 19. Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykhologhiia. S. 302–307.

3. Kuzikova S. B. (2012) *Osnovy psykhokorektsii: Navchalnyi posibnyk. [Basics of psychocorrection]*. Kyiv : Akademvydav. (in Ukrainian)

4. Semenovich A. V. (2018) *Neyropsikhologicheskaya korektsiia v detskom vozraste. Metod zameshchayushchego ontogeneza: Uchebnoe posobie. [Neuropsychological correction in childhood. Replacement ontogenesis method]*. Moskva : Genезis. (in Russian)

5. Shevtsov A. H., Iliina O. V. (2015) *Neiropsykhologichnyi pidkhid u korektsii rozvytku ditei z psykhofizychnymy porushenniamy [Neuropsychological approach in the correction of the development of children with psychophysical disorders]*. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 5. Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykhologhiia. S. 347–360.

6. Yatsenko T. S. (2006) *Osnovy hlybynnoi psykhokorektsii: teoriia i praktyka : Navchalnyi posibnyk. [Fundamentals of deep psychocorrection: theory and practice]*. Kyiv : Vyshcha shkola. ((in Ukrainian)

7. I. Hrytsiuk, M. Mushkevych, V. Koshyrets, Kh. Hovorost, T. Duchiminska, L. Mahdysiuk, O. Fenyna (2018) The influence of moderate physical activities on the psychophysical state of children with minimal brain dysfunctions. *Journal of Physical Education and Sport*. 2018. Vol. 18. P. 1912–1918.

8. *Neiropsykhologichnyi suprovid rozvytku. [Neuropsychological support of development] Medychnyi tsentr OSOBLIVYI*. URL: <https://osoblyvi.com.ua/ua/helpful-info/110-napriam-rozvytok/1034-neiropsykhologichnyi-suprovid-rozvytku>.

I. M. HRYTSIUK

*Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Practical and Clinical Psychology,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Lutsk, Ukraine*

E-mail: hrytsiuk_ira@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-7782-4038>

S. O. MILISHCHUK

*Lecturer at the Department of Theory and Methods of Preschool Education,
The Municipal Higher Educational Institution “Lutsk Pedagogical College” of the Volyn Regional Council,
Lutsk, Ukraine*

E-mail: 1011svetlanamil@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9997-1776>

FEATURES OF COMPLEX NEUROPSYCHOLOGICAL CORRECTION IN SCHOOLS

The modern stage of psychological development is characterized by the intensive inclusion of applied psychological knowledge. The knowledge of professionals who support an understanding about the brain structures functioning should help and implement a comprehensive approach to assisting children in school. It is established that higher psychological functions can be used at different levels, restoring the elementary levels, which can be compensated quite fast and effective. It violates the higher forms of psychological processes organization that affect the complex neuropsychological correction.

We consider the issues that modern psychologists and teachers face, it leads to atypical tendency to influence children who have psychological problems, connected with brain activity. Modern science supports knowledge about the sensory and motor brain areas. However, they make up only a small part of cerebral cortex. Almost two-thirds of the brain is “dumb”, but it is the defeat of these areas, the transformation into complex defects that can occur in connection with speech disorders, disorders of perception, memory, thinking and so on. Therefore, the methods of neuropsychological research need to be widely implemented at all levels, as well as in the educational space. It is related to a high level of effectiveness of the neuropsychological approach both in diagnostics, and in complex correction of these or those disturbances of mental development. Child neuropsychology in recent years is developing quickly. And if earlier it was said about the inconsistency of certain disorders of higher mental functions, now modern scientists determine that that opinion was wrong. Formation of impaired mental functions is possible by rebuilding the functional systems on which they are based, by replacing the broken links, those that are preserved, as well as by means of complex psychocorrection, etc.

Key words: complex correction, cognitive methods, motor methods, brain, higher mental functions, neuropsychology, psychophysiology.